

راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور

بابک نبی‌زاده^۲

علی جهانشاهی^۱

بابک پناهی^۳

تأیید مقاله: ۱۳۹۸/۰۵/۲۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۱۴

چکیده

هدف پژوهش حاضر، ارائه راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور است. این پژوهش از لحاظ نوع تحقیق، کاربردی - توسعه‌ای است که به روش توصیفی - تحلیلی با رویکرد کمی انجام پذیرفته است. به منظور رسیدن به هدف تحقیق از طریق پرسشنامه و به روش نمونه‌گیری تمام‌شمار از نقطه‌نظرات ۶۰ نفر از خبرگان لشکری و کشوری و صاحب‌نظران در حوزه جغرافیای سیاسی، به‌ویژه ژئوپولیتیک و راهبرد دفاعی در سطح نیروهای مسلح و منطقه شمال شرق کشور استفاده شد. داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از روش‌های آماری توصیفی، استنباطی و تکنیک تحلیل سوات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت تا برای سؤالات پژوهش پاسخ مناسبی ارائه شود. در نهایت، ۴۵ عامل ژئوپولیتیک مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور شناسایی شد که در قالب عوامل چهارگانه قوت، ضعف، فرصت و تهدید (۸ عامل قوت و ۱۱ عامل ضعف، ۹ عامل فرصت، ۱۷ عامل تهدید) برشماری شدند. سپس با استفاده از ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی، موقعیت راهبردی کشور در مناطق مرزی شمال شرق در موقعیت تدافعی شناسایی شد. پس از تعیین موقعیت راهبردی و تحلیل شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب با استفاده از تخصیص منابع تعیین‌شده (اوزان چهارگانه محیط داخلی و خارجی) براساس اهداف بیان‌شده و به‌منظور رسیدن به وضع مطلوب، ۷ راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور با تأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک با استفاده از عوامل برترساز (قوت‌ها و فرصت‌ها) به‌منظور رفع ضعف‌ها و پاسخ به تهدیدات، تدوین شد.

کلید واژه‌ها

راهبردهای دفاعی؛ عوامل ژئوپولیتیک؛ مناطق مرزی؛ شمال شرق کشور.

javbeh740@gmail.com

۱. استادیار دانشکده دفاع دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

۲. کارشناسی ارشد دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

iran_babi@yahoo.com

babak.p62@live.com

۳. نویسنده مسئول: استادیار دانشکده مهندسی و تکنولوژی پیشرفته رزاک

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران به دلیل واقع شدن در منطقه غرب آسیا (خاورمیانه) به عنوان یکی از حساس ترین مناطق ژئوپولیتیک^۱ و راهبردی^۲ جهان، همواره کانون توجه قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای بوده است که کشور را در معرض تهدیدات فراوانی قرار داده اند. علاوه بر آن داشتن وسعت زیاد و مرزهای گسترده آبی و خاکی به عنوان عاملی مضاعف جهت قراردادن کشور در مواجهه با عوامل فراوان تهدیدزا خصوصاً در نقاط مرزی عمل کرده است. در این بین، یکی از حساس ترین مناطق ژئوپولیتیک ایران، منطقه شمال شرق کشور است که هم مرز با کشورهای افغانستان و ترکمنستان می باشد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی صرف نظر از درگیری های مرزی در مرزهای جنوب و غرب کشور به دلیل جنگ تحمیلی، بیشترین درگیری ها و کشمکش ها در مرزهای شمال شرقی جمهوری اسلامی ایران بوده که متأثر از عوامل تهدیدزایی مانند: طولانی بودن مرزهای آبی و خاکی و همچنین اختلافات مرزی مشترک با کشورهای همجوار منطقه، بی ثباتی دولت و ضعف حکومت مرکزی افغانستان و نبود تمایل و اشرافیت کامل و لازم در کنترل مرزهای مشترک، گسترش اندیشه ها و شکل گیری گروه های تکفیری و سلفی از جمله داعش در کشورهای همجوار منطقه شمال شرق کشور به ویژه افغانستان، فعالیت و حضور قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای با محوریت امریکا در افغانستان و نفوذ رژیم صهیونیستی در ترکمنستان، فعالیت شبکه های سازمان یافته قاچاق موادمخدر، سلاح، انسان و کالا، حضور غیرقانونی اتباع بیگانه و... می باشد (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

از سوی دیگر، وجود مشکلات و ضعف های داخلی در استان های حوزه شمال شرق کشور مانند: کمبود امکانات نیروهای مسلح ج.ا.ایران جهت استفاده از سامانه های هوشمند کنترل مرز در منطقه شمال شرق، درآمد بالای قاچاق موادمخدر در منطقه شمال شرق با توجه به بیکاری و فقر گسترده در حاشیه مرزهای جمهوری اسلامی ایران در این منطقه و حاشیه نشینی گسترده در اطراف شهرها به ویژه مشهد مقدس و...، موجب افزایش نگرانی ها در مورد شرایط ویژه مناطق مرزی شمال شرق کشور شده است.

-
1. Geopolitics
 2. Strategic

در وضعیت کنونی، مناطق مرزی شمال شرق کشور در ابعاد مختلف از جمله عوامل ژئوپولیتیک (جغرافیایی) و مسائل دفاعی - امنیتی به عنوان یک منطقه حساس محسوب می‌شود. در بیان اهمیت مناطق مرزی شمال شرق کشور می‌توان به فرمایش مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در خصوص برقراری امنیت و تقویت آمادگی نظامی مناطق مرزی شمال شرق کشور بسنده کرد که می‌فرماید:

«تهدیدات شرق کشور از غرب کشور مهم‌تر است، خطرناک‌تر از منطقه جنوب شرق، شمال شرق است». لیکن علی‌رغم موارد فوق‌الذکر مبنی بر حساسیت ویژه مناطق مرزی شمال شرق کشور، متأسفانه این منطقه از منظر مطالعات راهبردی مورد کم‌توجهی قرار گرفته و موجب از دست رفتن بسیاری از فرصت‌ها و افزایش تهدیدات علیه منافع ملی کشور در این حوزه شده است. لذا، با توجه به وجود نقاط قوت‌زای داخلی و عوامل فرصت‌آفرین محیطی ویژه منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران مانند: برتری قدرت نظامی جمهوری اسلامی ایران نسبت به افغانستان و ترکمنستان، پشتیبانی اکثریت قریب به اتفاق مردم منطقه شمال شرق از نظام جمهوری اسلامی ایران، تنوع و آمایش مناسب نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در منطقه، تقلید برخی از شیعیان افغانستان از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، داشتن مشترکات تاریخی، فرهنگی، قومی و مذهبی و منابع مشترک با کشورهای همجوار افغانستان و ترکمنستان و...، شناخت نقاط قوت^۱ و ضعف^۲ داخلی و عوامل فرصت^۳ آفرین و تهدیدزای^۴ خارجی می‌تواند به ارائه راهبردهای دفاعی مناسب جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور منجر شود که در این مقاله مورد تأکید قرار می‌گیرد. از این رو، هدف تحقیق حاضر، شناسایی عوامل مؤثر ژئوپولیتیکی در مناطق مرزی شمال شرق کشور در قالب نقش چهارگانه قوت‌زا، ضعف‌ساز، فرصت‌آفرین و تهدیدزا و تدوین راهبردهای دفاعی مناسب جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار این مناطق مرزی تبیین می‌شود. به‌طور ویژه این پژوهش تلاش می‌کند به سه سؤال اساسی پاسخ دهد: ۱. مهم‌ترین عوامل مؤثر ژئوپولیتیکی

-
1. Strength
 2. Weakness
 3. Opportunity
 4. Threat

(جغرافیاسیاسی) مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟، ۲. مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید ژئوپولیتیک مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟ و ۳. مهم‌ترین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران باتأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک (جغرافیاسیاسی) جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟ ضمناً باتوجه به هدف تحقیق، در این پژوهش محقق از تدوین فرضیه و محدود نمودن تحقیق در حیطه آن، خودداری نموده است.

مبانی نظری

با مراجعه به مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی، پژوهش‌های زیر که تاحدودی به موضوع تحقیق شباهت دارند، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت.

پیشینه تحقیق

رهنما و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «نقش شهرهای مرزی در فرایند جهانی‌شدن و توسعه منطقه‌ای ایران مطالعه موردی؛ شهرهای مرزی استان خراسان رضوی»، ابتدا مسئله جهانی‌شدن شهرهای مرزی ایران در استان خراسان (باجیگران، لطف‌آباد، سرخس و تایباد) را باتوجه به نظریه‌های موجود تحلیل کردند. همچنین با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه، چشم‌انداز مناسبی از توانایی‌ها و ظرفیت‌های محلی درباره کارکرد دروازه‌ها و نقاط گره‌ای شهری در توسعه منطقه‌ای گردآوری کردند.

نیاکوئی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «راهبرد امنیتی ایران در مقابل تحرکات ژئوپولیتیک امریکا در غرب آسیا (۲۰۱۵ - ۲۰۱۰)»، تلاش کردند که به این سؤال پاسخ دهند که راهبردهای امنیتی مختلف ایران در مقابل تحرکات ژئوپولیتیک امریکا در منطقه غرب آسیا کدامند؟ یافته‌های تحقیق حاکی از آن بود که امنیت نسبی و ایدئولوژی نسبی، متغیرهای مستقلی هستند که با بهره‌گیری تلفیقی از آنها می‌توان راهبرد امنیتی در وقایع یازده سپتامبر،

اشغال افغانستان، اشغال عراق توسط امریکا، بحران سوریه و برنامه انرژی هسته‌ای را تبیین نمود.

نوروزانی کوهستانی (۱۳۹۳) در رساله دکتری خود با عنوان «نقش عوامل ژئوپولیتیک افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، ۱۸ عامل ژئوپولیتیک را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل ژئوپولیتیک کشور افغانستان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال آن کشور شناسایی و احصا نمود.

تافته (۱۳۹۴) در رساله دکتری خود با عنوان «تبیین تأثیر عوامل ژئوپولیتیک ترکمنستان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران» ۶ عامل ژئوپولیتیک کشور ترکمنستان را که بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارند، شناسایی نمود.

تعاریف نظری مفاهیم پژوهش

ژئوپولیتیک: علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و واکنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷).

عوامل ژئوپولیتیک: هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و نظامی) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجاد شده که به‌صورت کنشی و واکنشی، بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهند گذاشت (بیک بیلندی، ۱۳۹۵: ۳۶۲).

از جمله عوامل شناخته‌شده ژئوپولیتیک می‌توان به موقعیت‌های راهبردی و ژئواستراتژیک^۱، موقعیت‌های ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی (عارضه‌نگاری) و اقلیم و وضعیت‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی، کمیت، کیفیت منابع انسانی، عناصر فرهنگی، تاریخی و... اشاره کرد. تمام این عوامل ژئوپولیتیک (جغرافیایی) با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای راهبرد دارند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۴).

1. Geostrategic

راهبرد دفاعی: راهبرد دفاعی عبارت است از فن و علمی که قدرت ملی را تحت تمام شرایط به منظور کنترل طرف مقابل به اندازه و طریق موردنظر، با به کار بردن تهدید نیروهای مسلح، فشار غیرمستقیم سیاسی و سایر ابزارهای قابل تصور، بسیج می‌کند و بدین وسیله علایق و مقاصد امنیت ملی را برآورده می‌سازد. در این دیدگاه، هرگونه توانایی و ظرفیت ملی که شایستگی استفاده برای امر دفاع از کشور را دارد، باید در چارچوب راهبرد دفاعی ملحوظنظر قرار گیرد (زهدی، ۱۳۸۶: ۱۲).

به بیان بهتر، راهبرد دفاعی، علم و هنر به کارگیری همه قدرت کشور در جهت مقابله با تهدیدات امنیت ملی است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۹۶).

تدوین راهبرد دفاعی: تدوین راهبرد دفاعی فرایند طراحی بلندمدت توزیع و به کارگیری منابع، مقدورات و ابزارهای ملی (قدرت ملی) برای تأمین اهداف دفاعی است (افشردی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۷).

عوامل قوت‌زای ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور را که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و به کارگیری درست آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی آن کشور می‌شود، عوامل قوت‌زای ژئوپولیتیک گویند (بیک‌بیلندی، ۱۳۹۵: ۲۶).

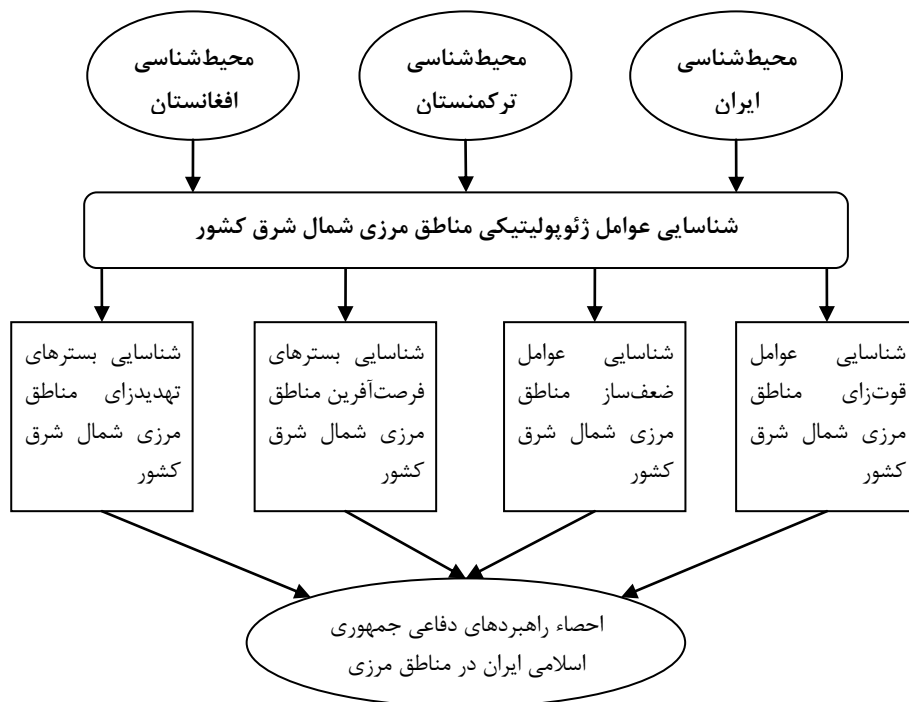
عوامل ضعف‌ساز ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور را که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و باعث کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی کشور می‌شوند، عوامل ضعف‌ساز ژئوپولیتیک گویند (بیک‌بیلندی، ۱۳۹۵: ۲۶).

بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور را که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده؛ به طوری که استفاده صحیح و به موقع از آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی آن کشور می‌شود، بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپولیتیک گویند (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

بسترهای تهدیدزای ژئوپولیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور را که از جنس عوامل ژئوپولیتیک بوده و ماهیتاً می‌توانند موجب کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی آن کشور شوند، بسترهای تهدیدزای ژئوپولیتیک گویند (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۸).

چارچوب نظری

با استناد به مطالعات پیشین معتبر انجام‌پذیرفته در حوزه تحقیق و با بهره‌گیری از نظر خبرگان و متخصصان امور ژئوپولیتیک و راهبردی در منطقه شمال شرق کشور و با توجه به سوابق خدمتی محقق در منطقه، چارچوب نظری پژوهش حاضر تدوین شد که در شکل شماره ۱ به تصویر کشیده می‌شود.

شکل ۱. چارچوب تحلیلی تحقیق

بررسی و تحلیل منطقه مورد مطالعه تحقیق

تحلیل محیط، فرایند شناسایی و تجزیه و تحلیل عواملی از داخل و خارج سازمان است که تأثیر عمده‌ای بر اجرای مأموریت سازمان دارد (شهلائی، ۱۳۸۵: ۶۹).

از عناصری که همواره باید در طرح‌ریزی‌های راهبردی و برنامه‌ریزی‌های سیاست دفاعی هر کشوری مورد بحث و بررسی قرار گیرد، محیطی است که راهبرد آن کشور متأثر از آن است و محیط راهبردی آن کشور نامیده می‌شود. با وجود آنکه، محیط راهبردی در معنای عام خود، ابعاد مختلفی را دربر می‌گیرد، ولی به معنای اخص کلمه عمدتاً شامل منطقه جغرافیایی می‌شود که قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای هر کشور در آن چارچوب تعریف می‌شود و بر هر عمل نظامی، راهبردی و سیاسی کشور احاطه دارد. برای توصیف قلمرو تأثیرگذاری محیط باید مدیریت راهبردی قادر به پاسخگویی به سؤالاتی از قبیل موارد زیر باشد: نقاط قوت و ضعف چیست؟ چگونه می‌توان نقاط قوت خویش را تقویت و نقاط ضعف را خنثی نمود؟ تهدیدها و فرصت‌ها و محدودیت‌هایی که در پیش روی ما قرار گرفته‌اند، کدامند؟ اولویت تهدیدها و فرصت‌ها کدامند و چگونه می‌توان آنها را شناخت؟ و چگونه می‌توان از تهدیدها پرهیز کرد و از فرصت‌ها حداکثر استفاده را برد؟ (بیک‌بیلندی، ۱۳۹۵).

حوزه مورد مطالعه تحقیق مناطق مرزی شمال شرق کشور است که بین استان‌های خراسان جنوبی، خراسان رضوی، خراسان شمالی و قسمتی از استان گلستان و دو کشور همسایه ترکمنستان و افغانستان می‌باشد. لذا به منظور شناسایی محیط تحقیق در این بخش تلاش می‌شود حوزه مورد مطالعه تحقیق در قالب محیط شناسایی ایران، ترکمنستان و افغانستان از منظر عوامل ژئوپولیتیکی و نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید مورد بررسی قرار گیرد.

کشور ایران

ایران در جنوب غربی آسیا در نیمکره شمالی و بین مدار ۲۵ درجه و ۳ دقیقه تا مدار ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۴ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۱۸ دقیقه طول شرقی نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷). موقعیت جغرافیایی ایران حلقه ارتباطی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا را به وجود آورده است و سرزمین فعلی جمهوری اسلامی ایران از

شمال به کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و دریای خزر، از شرق به کشورهای افغانستان و پاکستان، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس و از غرب به کشورهای عراق و ترکیه محدود می‌شود. ایران امروزی با وسعت ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع، در جنوب غربی قاره آسیا واقع شده است (احمد وحیدی در مراسم بهره‌برداری از مجموعه نرم‌افزارهای تعیین حدود مرز، مساحت ایران را با احتساب مساحت مرزهای آبی ۱,۸۷۳,۹۵۹ کیلومتر مربع اعلام کردند). میان کشورهای آسیای جنوب غربی، تنها لیبی و عربستان سعودی از ایران وسیع‌ترند و به این ترتیب از نظر وسعت و گستردگی ایران جایگاه سوم را در منطقه آسیای جنوب غربی به خود اختصاص داده است. ایران با این مساحت، جزء کشورهای خیلی بزرگ محسوب می‌شود (ربیعی، ۱۳۸۷: ۱۹).

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ایران، توانمندی نظامی است. نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران شامل ارتش جمهوری اسلامی ایران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. در دهه ۶۰ وزارت دفاع ایران با تقویت زیرمجموعه‌های بالگردسازی، هواپیماسازی و صنایع نظامی خود طی چند سال، کشور را به یکی از قطب‌های اسلحه‌سازی منطقه تبدیل کرد و اکنون نیروهای مسلح ایران تمامی نیازهای خود را برآورده می‌کنند. از گلوله خمپاره تا توپ‌های سنگین، نفربر، تانک و حتی هواپیما و بالگرد در ایران ساخته می‌شود. اکنون صنایع نظامی ایران به درجه‌ای از توان دست یافته‌اند که قادر به تولید موشک‌های هدایت‌شونده و انواع تجهیزات الکترونیکی است. در یک دهه اخیر، ایران پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای در تولید موشک با بردهای متفاوت نموده است (بوالحسینی، ۱۳۹۲: ۱۶۲).

کشور ایران در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپولیتیک جهان قرار گرفته است، به گونه‌ای که مناطق ژئوپولیتیک فعالی با کارکردهای گسترده و متعدد اطراف آن را فراگرفته است (آیزنشتات، ۲۰۱۱: ۳۷).

یکی از حساس‌ترین مناطق ژئوپولیتیک ایران، منطقه شمال شرق کشور است که هم‌مرز با کشورهای افغانستان و ترکمنستان می‌باشد. منطقه شمال شرق ایران یکی از مناطق ژئوپولیتیک است که عناصر طبیعی (نفت، گاز و موقعیت جغرافیایی) و انسانی (ویژگی‌های قومی، مذهبی

و جمعیتی) آن کارکرد سیاسی پیدا کرده‌اند و نظر قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به خود جلب کرده است. به این ترتیب، شکل‌گیری این منطقه ژئوپولیتیکی در شمال شرقی ایران، فرصت‌ها و چالش‌هایی را از منظر ژئوپولیتیکی برای جمهوری اسلامی ایران فراهم آورده است. مزیت‌های ژئوپولیتیکی و جغرافیایی از طیف وسیعی برخوردارند که دو مورد از مهم‌ترین آنها مسیر کریدوری و ارتباطی و همچنین دسترسی به آب‌های آزاد جهان است که کشورهای آسیای مرکزی (به‌ویژه ترکمنستان) در این زمینه به شدت به ایران وابسته هستند (تقوی اصل، ۱۳۷۹: ۱۰۲).

مسیر ایران، اقتصادی‌ترین، امن‌ترین و کوتاه‌ترین راه انرژی منطقه است و شبکه راه‌آهن ایران نیز توان ترانزیت ۲۰ میلیون تن کالا در سال را دارد. از سوی دیگر، ایران نقش کلیدی در شاهراه‌های موجود منطقه یعنی جاده ابریشم، راه‌آهن سراسری آسیا، تراسیکا و کریدور شمال و جنوب دارد (سنایی، ۱۳۸۶: ۱۳۹۲).

از بین همسایگان منطقه شمال شرق ایران، کشور افغانستان به دلیل سال‌های متمادی جنگ و خرابی‌های ناشی از آن، نقش فعالی در معادلات قدرت در منطقه ندارد. روابط افغانستان و ج.ا.ایران در طول تاریخ با افت و خیزهای زیادی همراه بوده و بسته به شرایط افزایش یافته و یا کاهش پیدا نموده است. عواملی نظیر حضور پایگاه‌های امریکا در منطقه و افزایش نیروهای آن در افغانستان، کمک این کشور به گروهک‌های تروریستی تکفیری و همچنین افزایش تعداد و نیروهای این گروهک‌ها از تهدیدات اصلی برای جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌رود. رادیکالسیم دینی و افراط‌گرایی اسلامی که کانون آن افغانستان است، همواره برای ایران چالش‌آفرین بوده است (کاویانی‌راد، ۱۳۸۹: ۲۴۰).

عامل دیگری که با توجه به حضور افغانستان در همسایگی ایران تهدیدی عمده برای جمهوری اسلامی ایران به حساب می‌آید، قاچاق موادمخدر در مرزهای ایران می‌باشد. جمهوری اسلامی ایران همواره خواستار افغانستانی مستقل و دولتی متشکل از همه گروه‌ها، حفظ و امنیت در سرحدات مرزی خود با این کشور، برقراری حقوق شیعیان، مبارزه با قاچاق مواد مخدر و مقابله با سیاست‌های تجاوزکارانه امریکا و جلوگیری از توسعه بحران در منطقه بوده است و در راستای این اهداف در همه زمان‌ها بر مشارکت کلیه گروه‌ها و نژادها در دولت

افغانستان تأکید داشته و این امر را به عنوان تنها راه بازگشت صلح و امنیت در آن کشور دانسته است (قنبری، ۱۳۹۲؛ صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

در بحث روابط جمهوری اسلامی ایران با همسایه دیگر خود در منطقه شمال شرق یعنی ترکمنستان می توان بیان داشت که همواره اشتیاق جهت نزدیکی بیشتر روابط، در هر دو کشور وجود داشته است. ج.ا.ایران براساس سیاست خارجی خود، جمهوری ترکمنستان را بلافاصله پس از فروپاشی شوروی به رسمیت شناخت و خواهان برقراری مناسبات با این کشور و گسترش آن شد و در همین راستا هیئت های بلندپایه اقتصادی و سیاسی دو کشور در سفرهای متعدد به ایران و ترکمنستان به توافق هایی دست یافته اند (تافته، ۱۳۹۴: ۱۴۸).

وجود مرزهای مشترک و طولانی، این امکان را به جمهوری اسلامی ایران می دهد که روابط و مناسبات خود با ترکمنستان را در همه ابعاد گسترش دهد. وجوه مشترک تاریخی، فرهنگی و اعتقادی با مردم این کشور نیز می تواند عامل مهم برقراری روابط دو کشور باشد.

کشور افغانستان

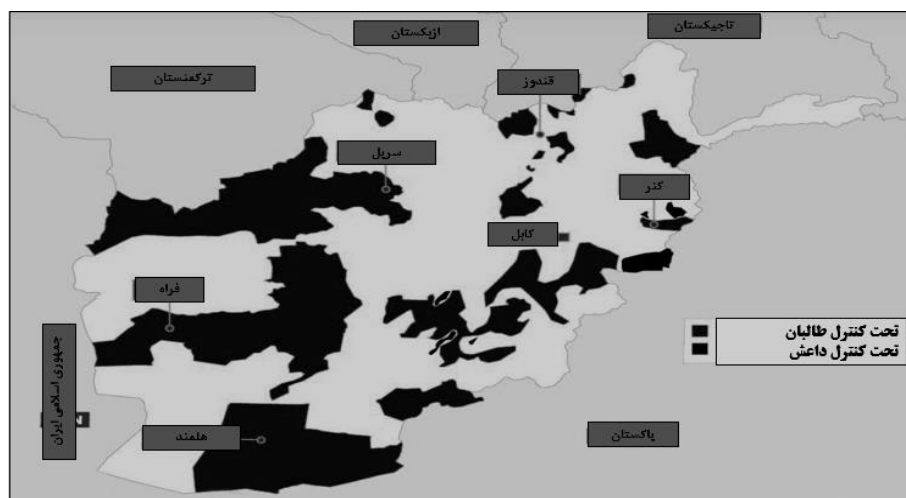
افغانستان بین ۲۹ تا ۳۸ درجه عرض شمالی و ۶۰ تا ۷۵ درجه طول شرقی نصف النهار گرینویچ و در نیمکره شمالی - شرقی و در محدوده آسیای میانه واقع شده است (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

افغانستان سرزمینی کوهستانی و محاط در خشکی است و به دریا راه ندارد (نامی، ۱۳۸۷: ۷ - ۴). وسعت سرزمین افغانستان ۶۴۷،۵۰۰ کیلومتر مربع است. خط مرزی جمهوری اسلامی ایران و افغانستان از دهانه ذوالفقار (محل تلاقی مرزهای جمهوری اسلامی ایران، کشور ترکمنستان و افغانستان) شروع و تا ملک سیاه کوه (محل تلاقی مرزهای جمهوری اسلامی ایران، افغانستان و پاکستان) ادامه می یابد. طول این خط مرزی حدود ۹۱۹ کیلومتر است که ۱۲۷ کیلومتر آن مرز مشترک آبی (هریرود به طول ۹۶ کیلومتر در منطقه عمومی تایباد و رودخانه هیرمند به طول ۳۱ کیلومتر در منطقه زابل) و بقیه، مرز خاکی است (عظیمی، ۱۳۸۲: ۴۸ - ۴۷). از بعد راهبردی و نظامی، قرارگرفتن افغانستان در منطقه هارتلند و فلات ایران عاملی است که باعث شده همواره قدرت های جهانی دندان طمع خود را برای حضور در آن کشور تیز کنند. ویژگی های ژئوپولیتیک نوین افغانستان بازتاب و تأثیر تحولاتی است که در حوزه داخلی،

منطقه‌ای و جهانی، از سال ۲۰۰۱ به بعد پدید آمده است. اهمیت ژئوپولیتیکی جدید افغانستان عمدتاً متأثر از دو پدیده مهم است؛ نخست تغییر ماهیت روابط و سیاست بین‌المللی و جامعه جهانی نسبت به افغانستان و دوم دگرگونی بنیاد ساختارهای ذهنی و سیاسی در داخل افغانستان که در مسیر تکوین آرمان ملت، مدیریت می‌شود. سیر تحولات تکوین‌یافته در سال‌های اخیر حساسیت و موقعیت ژئوپولیتیکی این کشور را به‌طور فزاینده‌ای برجسته نموده است.

احزاب و گروهک‌های افغانستان

از جمله تحولات مهم از منظر «جامعه‌شناسی سیاسی» در افغانستان طی دو دهه اخیر، ظهور احزاب و تعدد و تکثر حزبی بوده است. پدیده تحزب، گرچه موضوع بی‌پیشینه و تازه‌ای در تاریخ افغانستان نبوده است، اما آنچه احزاب دوره بیست‌ساله را از احزاب و دسته‌های سیاسی پیش از آن متمایز می‌سازد، بر آید دو عامل مهم است: یکی پرشماری احزاب این دوره و دیگری تمایز و تفاوت در کارکردهاست (واعظی، ۱۳۸۱: ۱۳۳).

نقشه ۱: مناطق تحت کنترل توسط گروه‌های مختلف در افغانستان (منبع: صفوی، ۱۳۹۷)

در حال حاضر بیش از ۵۰ هزار تروریست مسلح با سلاح‌های مختلف با ملیت افغانی و بیش از هشت هزار تروریست خارجی در قالب ۲۱ گروه افراطی در افغانستان فعالیت دارند که مهم‌ترین این گروه‌ها به شرح زیر است:

گروه طالبان

طالبان برای رسیدن به اهداف خود، پول و انرژی زیادی طی یک دهه در افغانستان صرف کرده و در سال ۱۹۹۶ میلادی افغانستان را تصرف و تا سال ۲۰۰۱ میلادی بر این کشور حکومت کردند. طی دهه ۲۰۰۰ میلادی، طالبان به حزب‌های کوچکتر تبدیل شد و می‌توان گفت تاحدودی بدین خاطر درصدد کسب شهرت و معرفی خود به‌عنوان یک گروه ناسازگار و بسیارمنسجم برآمد. از نیمه دوم دهه ۲۰۰۰ میلادی طالبان حملات مسلحانه‌ای را به‌طور پیوسته و مستمر ترتیب داد که شامل اقدامات تروریستی به‌ویژه در ولایات شرقی و جنوبی افغانستان می‌شود و بدین‌ترتیب قدرت خویش را توسعه بخشید و برخی مناطق را به‌تصرف خویش درآورد، نظیر مناطقی که این گروه در سال ۲۰۱۳ تصرف کرد. همچنین طالبان خود را «عمارت اسلامی افغانستان» معرفی می‌کند که این نام همان نامی است که در دوره حکومت این گروه با آن شناخته می‌شد و با این روش مشروعیت دولت قانونی افغانستان را انکار می‌کند. به‌علاوه، این گروه شعباتی را در خارج از مرزهای افغانستان دایر نمود که امور دیپلماتیک، نظیر مذاکره با امریکا و دولت افغانستان و سایر مذاکرات دیپلماتیک را برعهده دارند (نوروزانی کوهستانی، ۱۳۹۳: ۱۷۵). درحال حاضر استعداد طالبان بیش از ۳۸ هزار نفر است. طالبان تحت حمایت سازمان اطلاعات پاکستان^۱ به تداوم حیات خود ادامه داده و تجهیز و تأمین مالی می‌شود.

گروه تروریستی (تارشگر) داعش

اولین دسته‌های «داعش» اوایل پاییز سال ۲۰۱۴ میلادی در خاک افغانستان ظاهر شدند. با ظهور داعش در منطقه، بخش اعظم سازمان تحریک طالبان پاکستان با مشورت سرویس‌های اطلاعاتی تغییرجهت داده و گروه داعش را در افغانستان تشکیل دادند و در کنار آن سازمان‌هایی همچون لشکر طیبه، لشکر جهنگوی، البدر و انصارالاسلام به‌طور منظم با داعش بیعت نمودند. به‌دنبال آن حدود سه هزار تروریست جداشده از جنود خراسان، جماعت‌الاحرار، لشکر اسلام، تروریست‌های برمایی، جنبش اسلامی ازبکستان، القاعده و ایغورهای چین در افغانستان گرد آمده و گروه داعش را تشکیل دادند. گروه داعش ایجاد

1. Inter-Services Intelligence (ISI) (سرویس اطلاعاتی)

«امارات خراسان» به عنوان استان خلافت اسلامی را اعلام کرد که طبق نقشه‌های شبه نظامیان «داعش»، افغانستان، پاکستان و بخشی از آسیای مرکزی و شرق ایران را دربر خواهد گرفت (قنبری، ۱۳۹۲؛ صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

قاچاق در افغانستان

از دیگر مسائل مهم در مورد کشور افغانستان که مرزهای جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد، مسئله قاچاق کالا، اسلحه، مواد مخدر و انسان است که در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد.

قاچاق کالا و مواد مخدر

بر اساس گزارش سازمان ملل متحد میزان تولید مواد مخدر در افغانستان طی سال ۱۳۹۳ نسبت به سال قبل از آن افزایش داشته و حدود ۶۴۰۰ تن تریاک در افغانستان تولید شده است که این میزان ۹۰ درصد تولید تریاک جهان است (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵). صدور مواد مخدر از افغانستان به ایران برای مصرف داخلی و انتقال به اروپا، در شمار منابع اصلی و فعال تنش بین دو کشور بوده است. از نگاه برخی از مسئولان جمهوری اسلامی ایران سازوکار ورود، توزیع و حمل و نقل مواد مخدر، بخشی از توطئه امپریالیسم علیه نظام و انقلاب اسلامی و هدف نهایی آن ایجاد اختلال در امنیت داخلی و گسترش فساد بین شهروندان به‌ویژه جوانان است.

قاچاق انسان

در افغانستان، وقوع جنگ‌های داخلی طولانی مدت و فقر شدید اقتصادی، دو عامل مهمی است که در قاچاق انسان نقش عمده‌ای دارند. از یک سو در حال حاضر دولت فاقد اقتدار لازم برای بسط حاکمیت خود به سراسر افغانستان و کنترل مؤثر امور امنیتی کشور است و از سوی دیگر بسیاری از خانواده‌های افغان به‌ویژه آنهایی که در استان‌های مرزی سکونت دارند، بی‌میل نیستند که برای کسب درآمد به آن سوی مرزها عزیمت کنند (نوروزانی کوهستانی، ۱۳۹۳). اشکال مختلف این قاچاق عبارتند از: وارد کردن غیرقانونی اتباع افغانستان برای کار در ایران، بهره‌گیری از اتباع ایرانی و افغانی برای قاچاق مواد مخدر، ازدواج زنان ایرانی با اتباع افغانی که هم ازدواج آنها عمدتاً به صورت غیرقانونی است و هم خروج اجباری آنها از ایران و اسکان آنها در افغانستان اغلب برخلاف میل آنها توسط شوهرانشان انجام می‌شود. بسیاری از

زنان وقتی وارد افغانستان می‌شوند به سرنوشت نامعلومی گرفتار می‌شوند (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

قاچاق اسلحه

وجود صدها کیلومتر مرز مشترک با افغانستان و تجارت پرسود مواد مخدر در مرزهای شرقی ایران مزید بر علت شده تا قاچاقچیان اسلحه از این منفذ به‌عنوان ورودی وسیعی برای تجارت خود استفاده کنند. اگر بخواهیم به علل و عوامل قاچاق سلاح در مرزهای شرقی کشور اشاره کنیم باید درگیری‌های داخلی دو قرن و نیم در افغانستان و تردد آزادانه مجاهدین افغان به مرزهای ایران، تجارت مواد مخدر که عمدتاً از طریق مسلحانه صورت می‌گیرد، خرید و فروش سلاح که به‌علت ارزان‌بودن قیمت سلاح‌ها در افغانستان، مشتریانی در مرزهای ایران پیدا می‌کند، فضای امنیتی حوزه شرق ایران که داشتن سلاح را برای حفاظت از جان و مال در مقابل سارقین مسلح ایرانی و افغانی و نیز مقابله با گروگان‌گیری، شرارت‌های مرزی و آدم‌ربایی ضروری می‌سازد، و غیره اشاره کرد (قنبری، ۱۳۹۲؛ صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

اختلافات مرزی

از دیگر مسائل جمهوری اسلامی ایران و افغانستان وجود اختلافات مرزی است که مهم‌ترین آنها در دو حوزه ارضی و آبی در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرند.

اختلافات ارضی

اختلاف در منطقه میلک

محل میل مرزی ۵۱: یکی از موارد اختلافی ج.ا.ایران و افغانستان، موقعیت میله‌های مرزی ۵۱ تا ۵۶ است. براساس قرارداد منعقد شده بین ج.ا.ایران که به قرارداد ۱۹۰۵ مک‌ماهون معروف است، محل میله ۵۱ در بستر رودخانه هیرمند و در محل تقسیم این رودخانه با رودخانه پریان است و سایر میله‌های ۵۶ به‌صورت توصیفی در رودخانه پریان تعیین شده که به‌علت اینکه در بستر رودخانه بوده است، این میله‌ها از ابتدا نصب نشده بوده که با توجه به گذشت حدود ۱۰۶ سال از زمان انعقاد قرارداد و تغییر مسیر رودخانه در طرف ایران و افغانستان، تفاسیر متفاوتی از مسیر این میله‌ها دارند که همین موضوع باعث اختلاف بر محل این میله‌ها شده است و طرف افغانی میله‌گذاری جدید را تمکین نمی‌نماید (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

اختلاف در منطقه دوغارون

احداث دیوار ۲۰۰ متری توسط افغانستان در گمرک دوغارون - اسلامقلعه از موارد اختلافی بین دو کشور است. پس از استقلال افغانستان از جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۳۶ و تعیین خط مرزی بین دو کشور، همواره در بخش دوغارون واقع در منطقه عمومی تایباد اختلاف ارضی وجود داشته و همین امر در بعضی مواقع باعث ایجاد تنش بین دو کشور نیز شده است (کریمی پور، ۱۳۸۰: ۱۳۸).

اختلاف آبی**اختلاف پیرامون آب رودخانه هیرمند**

دست‌کم از سال ۱۸۷۲، یکی از منابع پایدار مشاجره بین دو دولت ایران و افغانستان، مسئله حقابه هیرمند بوده است. دولت‌های افغانستان همواره از هیرمند به‌عنوان ابزاری برای حل مسائل خود با ایران سود برده‌اند. در واقع هیرمند گروگان دائمی افغان‌ها برای سودجویی از آن در مناسبات سیاسی - اقتصادی و حتی نظامی با ایران بوده است.

اختلاف پیرامون آب رودخانه هریرود

در سال ۱۳۸۴ سدی تحت عنوان «سد دوستی» با همکاری جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان برای بهره‌برداری از آب رودخانه هریرود در راستای تأمین آب موردنیاز دو کشور به‌ویژه تأمین آب شرب استان خراسان رضوی در مرز دو کشور و روی رودخانه مرزی هریرود در ۷۵ کیلومتری شهرستان سرخس در شمال شرق خراسان رضوی احداث شد. پس از احداث این سد، دولت افغانستان با کمک کشور هند سد سلما را به نام سد دوستی هند و افغانستان روی این رودخانه در محدوده شهر هرات احداث نمود. با احداث سد سلما، براساس برآوردها و گزارش‌های کمیته محیط‌زیست سازمان ملل متحد، جریان سالانه آب به سمت جمهوری اسلامی ایران و سد دوستی دست کم با ۷۱ درصد کاهش روبه‌رو خواهد شد. دو کشور جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان بارها به احداث سد سلما اعتراض کرده‌اند، اما دولت افغانستان ساخت سد روی هریرود را حق خود می‌داند (صفوی و همکاران، ۱۳۹۵).

کشور ترکمنستان

کشور ترکمنستان در بخش غربی آسیای مرکزی، بین ۴۲ درجه و ۴۸ دقیقه و ۳۵ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی، ۵۰ درجه و ۲۷ دقیقه و ۶۶ درجه و ۴۱ دقیقه طول شرقی قرار گرفته

است (روشندل و قلی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۰). مساحت ترکمنستان ۴۸۸،۱۰۰ کیلومتر مربع است و از این منظر مقام چهارم را میان کشورهای مشترک‌المنافع بعد از روسیه، قزاقستان و اوکراین داراست (روشندل و قلی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۹). به‌لحاظ توپوگرافی (عارضه‌نگاری) نوار مرزی بین ترکمنستان و ایران دارای چهره کاملاً کوهستانی با ارتفاعات و جهات مختلف است، به‌طوری‌که ارتفاعات سمت ایران دارای روند شمال شرقی - شمال غربی بوده و جزء رشته کوه‌های کپه‌داغ محسوب می‌شوند که خود عامل بسیار مهمی در تضعیف نوار مرزی منطقه در امر پدافند علیه ایران می‌باشد.

ترکمنستان در آسیای مرکزی به‌لحاظ شرایط خاص جغرافیایی از موقعیت بسیار مطلوبی برخوردار است. داشتن مرزهای مشترک با ایران که حلقه اتصال به کشورهای آسیای مرکزی است، اهمیت تجاری و اقتصادی این کشور را افزایش می‌دهد؛ چراکه دیگر کشورهای آسیای مرکزی تنها از طریق افغانستان و بخش غربی چین می‌توانند با جهان خارج از روسیه ارتباط برقرار کنند؛ اما ارتباط این کشور با ایران، دسترسی به غرب آسیا، ترکیه، خلیج فارس و پاکستان را بسیار آسان می‌کند و به‌همین دلیل ترکمنستان می‌تواند نقش مؤثری را در آسیای مرکزی ایفا کند. ازسوی دیگر، ترکمنستان دروازه ورود به آسیای مرکزی و تنها راه مناسب جهت دسترسی ایران به کشورهای آسیای مرکزی به‌شمار می‌آید. ترکمنستان ازیک‌سو با ایران و ازسوی دیگر، با کشور افغانستان هم‌مرز است و پیوسته در منازعات نظامی داخلی افغانستان غوطه‌ور بوده و سرایت تنش‌های داخلی افغانستان به مرزهای شرقی ترکمنستان، همواره موجب نگرانی مقامات این کشور شده است (ندسا، ۱۳۸۱: ۱۴۱).

استفاده از اهرم صادرات گاز در درجه نخست و در درجه دوم نفت، باعث شده تا ترکمنستان تلاش کند به‌عنوان محوری برای مشارکت شرکت‌های چندملیتی جایگاه خود را در معادلات سیاسی بیشتر کند. زیرا زمانی‌که منافع شرکت‌های بزرگ که در این کشور سرمایه‌گذاری کرده‌اند با منافع حاکمان این کشور گره می‌خورد، تاحدزیادی قدرت‌های بازیگر از حاکمیت فعلی حمایت می‌کنند تا منافع بلند مدت خود را در این کشور تثبیت کنند. براین‌اساس، محور سیاست خارجی ترکمنستان برقراری ارتباط با سایر کشورها براساس مناسبات اقتصادی به‌ویژه در عرصه گاز و نفت شکل می‌گیرد (مطهری، ۱۳۹۰). درمجموع

به نظر می‌رسد ترکمنستان هم مناسبات خوب خود را با روسیه، امریکا و اتحادیه اروپا ادامه دهد و هم روابط خود را با کشورهای همسایه خود مانند ایران، افغانستان، قزاقستان و ازبکستان گسترش بیشتری دهد؛ چراکه اصولاً ترکمنستان نیاز دارد تا هم با همسایگان خود ارتباطات و روابط خوبی داشته باشد و هم با کشورهای روسیه، امریکا و اتحادیه اروپا برای جذب سرمایه‌گذاری بیشتر و روابط بازرگانی، همکاری همه‌جانبه‌ای داشته باشد (مطهری، ۱۳۹۰).

قاجاق کالا و مواد مخدر

ترکمنستان یکی از کریدورهای قاجاق از کشور همسایه افغانستان است. گزارشات دوره نیازاف نشان می‌دهد که برخی از مقامات عالی‌رتبه حکومتی در تجارت تریاک مداخله داشتند و این کشور با مشکل روبه‌رشد اعتیاد مردم به مواد مخدر روبه‌روست (دهقان، ۱۳۹۲: ۲۱۷).

چالش‌های مرزی و امنیتی جمهوری اسلامی ایران و ترکمنستان هریرو

این رود اگرچه از افغانستان سرچشمه می‌گیرد، لیکن قبل از احداث سد، تمام آب در فصل سیلابی به خاک ترکمنستان وارد می‌شود و در شرایط عادی نیز صرفاً ۳/۷ آب سهم ایران بود. لیکن با احداث سد دوستی اولاً رودخانه از حالت فصلی به دائمی (پایین دست سد) تغییر یافت. ثانیاً ایران امکان استفاده بهینه از این آب را به دست آورد، به گونه‌ای که علاوه بر آبیاری مزارع سرخس بخشی از آب شرب شهر مشهد نیز تأمین شد. ترکمن‌ها تمایلی برای ادامه به خصوص در تعیین مرز در سد دوستی و احداث سد و تنظیم و تقسیم آب که سابقاً مقرر شده بود در دولت‌آباد احداث شود، ندارند، لیکن با تلاش‌های زیاد بالاخره ترکمن‌ها برای احداث این سد در شیرتپه موافقت کردند. بنابراین، در آینده در خصوص مرزبندی در سد دوستی (باتوجه به اینکه زمین‌های بیشتری از سمت ایران زیر آب رفته) و تقسیم آب رود مذکور، چالش‌های جدی وجود خواهد داشت. ضمن آنکه هر دو کشور برای دریافت حقایق از افغانستان هم‌داستان می‌باشند (کریمی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۳۲).

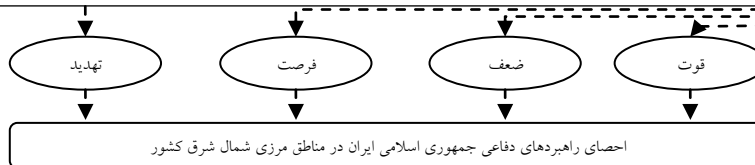
منابع مشترک نفت و گاز

امروزه وجود منابع مشترک نفت و گاز در سرخس، سنگرتپه و مختومقلی مسجل است و ترکمنستان با کمک متخصصین کشورهای اروپایی و امریکایی در برداشت از این منابع مشترک از جمهوری اسلامی ایران خیلی جلوتر است. این رقابت در برداشت ممکن است به نوعی مجادله و کشمکش منجر شود. همین وضعیت در دریای خزر نیز حکمفرماست (کریمی‌پور، ۱۳۸۵: ۱۳۲).

مدل مفهومی تحقیق

در راستای رسیدن به اهداف پژوهش، پس از انجام مطالعات نظری، بررسی اسناد و مدارک و محیط‌شناسی حوزه شمال شرق کشور و نیز مشاوره و مصاحبه با تعدادی از صاحب‌نظران خبره مرتبط با موضوع و اخذ نظرات آنان و بازدید میدانی صورت گرفته، درک درست و کامل‌تری از عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر مناطق مرزی شمال شرق کشور حاصل شد و در نهایت مدل مفهومی تحقیق حاضر، شامل ۴۵ عامل ژئوپولیتیکی که می‌توانند بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار باشند، در قالب کلان‌عوامل چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) برابر شکل شماره ۲ ترسیم شده است. لازم به ذکر است که در انتخاب عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر مناطق مرزی شمال شرق کشور، تمرکز تحقیق بر کلیه عوامل ژئوپولیتیکی بوده است که در این منطقه راهبردی کشور تأثیرگذارند و مبنای انتخاب عوامل، تقسیم‌بندی براساس حوزه‌های ژئوپولیتیکی (مانند: سیاسی، نظامی، اقتصادی و...) و کشورهای همسایه (افغانستان و پاکستان) به‌طور یکسان نبوده است. لذا، با نظر کارشناسان و خبرگان امر، تعداد عوامل ژئوپولیتیکی کشور افغانستان بیشتر از ترکمنستان در نظر گرفته شد. دلیل این امر، اوضاع نابسامان کلی کشور افغانستان نسبت به کشور ترکمنستان بود که منجر به تأثیرپذیری بیشتر مناطق مرزی شمال شرق کشور از شرایط این کشور می‌شد. همچنین عوامل ژئوپولیتیکی انتخاب‌شده در حوزه‌های طبیعی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و انسانی قرار داشتند که با توجه به هدف تحقیق که بر شناسایی عوامل مؤثر ژئوپولیتیکی در مناطق مرزی شمال شرق کشور در قالب نقش چهارگانه قوت‌زا، ضعف‌ساز، فرصت‌آفرین و تهدیدزا و تدوین راهبردهای دفاعی مناسب جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار این مناطق مرزی تأکید می‌کرد، از پرداختن به تقسیم‌بندی ژئوپولیتیکی فوق صرف‌نظر شد و در انجام تحقیق به تقسیم‌بندی عوامل در چارچوب چهارگانه عوامل قوت‌زا، ضعف‌ساز، فرصت‌آفرین و تهدیدزا بسنده شد.

<ol style="list-style-type: none"> ۱. برتری قدرت نظامی جمهوری اسلامی ایران نسبت به افغانستان و ترکمنستان ۲. توانایی تولید موشک‌های با بردهای مختلف توسط ایران ۳. پشتیبانی اکثریت قریب به اتفاق مردم منطقه شمال شرق از نظام جمهوری اسلامی ایران ۴. سیاست خارجی استقلال‌گرایانه جمهوری اسلامی ایران ۵. تنوع و آمایش مناسب نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در منطقه ۶. اشراف ارتفاعات مرزی ایران بر ترکمنستان ۷. تجارب دفاع مقدس و آمادگی بالای نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران ۸. گسترش سطح فناوری جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشورهای همسایه در منطقه شمال شرق
<ol style="list-style-type: none"> ۱. کمبود امکانات نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران جهت استفاده از سامانه‌های هوشمند کنترل مرز در منطقه شمال شرق ۲. تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان ۳. افزایش قاچاق انسان، اسلحه و مواد مخدر در منطقه شمال شرق ایران ۴. افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران ۵. وجود سلاح و مهمات غیرمجاز در منطقه شمال شرق ۶. تردد گسترده غیرقانونی از مرزهای مشترک منطقه با افغانستان ۷. وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران ۸. تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران ۹. درآمد بالای قاچاق مواد مخدر در منطقه شمال شرق با توجه به بیکاری و فقر گسترده در حاشیه مرزهای جمهوری اسلامی ایران در این منطقه ۱۰. تراکم پایین صنایع و مراکز صنعتی در منطقه شمال شرق (به جز مشهد و حومه) ۱۱. سطح پایین زیرساخت‌های مناسب کشاورزی و صنعتی در منطقه شمال شرق خصوصاً حاشیه مرزها
<ol style="list-style-type: none"> ۱. تقلید برخی از شیعیان افغانستان از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) ۲. قرابت‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان ۳. وجود منابع مشترک نفت و گاز ایران با ترکمنستان در دریای خزر ۴. سیاست خارجی پرهیز از تنش‌زایی و تأکید بر همکاری متقابل ایران در منطقه شمال شرق ۵. قرار گرفتن افغانستان، ترکمنستان و منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران در منطقه هارتلند ۶. جلب مشارکت برای بازسازی افغانستان توسط دولت‌مردان این کشور ۷. وجود رودخانه‌های مشترک در مرزهای ایران و کشورهای افغانستان و ترکمنستان (مانند تجن در مرز ایران و افغانستان و ترکمنستان یا هریرود در مرز ایران و افغانستان) ۸. وجود شیعیان افغانستان وابسته به نظام جمهوری اسلامی ایران ۹. عمق راهبردی پایین ترکمنستان
<ol style="list-style-type: none"> ۱. طولانی بودن مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان ۲. کشور افغانستان مهد پرورش، فعالیت، گسترش و اقدامات تروریستی - تکفیری (طالبان، داعش، القاعده و...) بویژه در نزدیکی مرزهای جمهوری اسلامی ایران ۳. عدم اشرافیت کشور افغانستان در کنترل مرزهای مشترک با ایران ۴. حضور و حمایت آمریکا، ناتو و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در ساخت و تجهیز پایگاه‌ها و فرودگاه‌های نظامی و غیرنظامی در افغانستان ۵. بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد) ۶. تهدیدات امنیتی ناشی از قاچاق سلاح، مواد مخدر و کالا در مرزهای منطقه شمال شرق کشور ۷. قرار گرفتن منطقه شمال شرق ایران در مسیر ترانزیتی قاچاق مواد مخدر از افغانستان به اروپا ۸. هجوم مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران ۹. وجود اختلافات در حوزه‌های آبی مشترک بین منطقه شمال شرق کشور جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان (حوزه‌های هیرمند، هریرود و اترک) ۱۰. کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران ۱۱. همگرایی قومی و مذهبی بخشی از جمعیت منطقه شمال شرق کشور با کشورهای پیرامونی (مانند ترکمن‌ها و گرایش اهل سنت به گروه‌های سلفی - تکفیری) ۱۲. صعب‌العبور بودن مناطق شمالی افغانستان به علت وجود ارتفاعات ۱۳. اختلاف مرزی ایران با افغانستان در منطقه میلک و دوغارون در زمینه خط مرزی ۱۴. ساخت لابراتوارهایی در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق برای تبدیل تریاک به مواد مخدر صنعتی ۱۵. ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران با مهاجرین افغان ۱۶. وجود تهدیدات بیولوژیک از طریق مرزهای افغانستان ۱۷. شیوع بیماری‌های واگیردار و فراگیر در مناطق مرزی شمال شرق ایران

شکل ۲. مدل مفهومی

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ نوع تحقیق، در زمره تحقیقات کاربردی - توسعه‌ای دسته‌بندی می‌شود. روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، توصیفی - تحلیلی با رویکرد کمی است. جامعه آماری این پژوهش مشتمل بر خبرگان لشکری و کشوری و صاحب‌نظران در حوزه جغرافیای سیاسی، و راهبرد دفاعی منطقه شمال شرق کشور بود.

به دلیل ماهیت تحقیق و باتوجه به تخصصی بودن موضوع پژوهش و محدودیت صاحب‌نظران، خبرگان و فعالان در حوزه شمال شرق کشور در سطح نیروهای مسلح و دستگاه‌های کشوری و دانشگاهی، حجم جامعه آماری (برابر آمارهای اعلام شده از سوی ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط)، تعداد ۶۰ نفر برآورد شد که باتوجه به اینکه حجم جامعه آماری کم‌تر از یک درصد (۱۰۰) بود، همین تعداد به صورت تمام‌شمار به عنوان نمونه آماری تحقیق در نظر گرفته شد.

گردآوری اطلاعات با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی و از طریق ابزار پرسشنامه صورت پذیرفت. در تحلیل داده‌ها از نرم افزار اس پی اس اس^۱ و از روش‌های آماری توصیفی از قبیل محاسبه میانگین و نسبت‌ها استفاده شد و آمار استنباطی شامل آزمون فریدمن^۲ و آزمون استقلال خی دو^۳ جهت تعیین عمده‌ترین عوامل ژئوپولیتیک مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور به همراه نقش چهارگانه آنها و سپس تحلیل سوات با تشکیل ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی^۴ و ارزیابی عوامل خارجی^۵، ماتریس تعیین موقعیت و اقدام راهبردی^۶ و در نهایت احصای راهبردها انجام پذیرفت.

-
1. SPSS
 2. Friedman
 3. Chi Square
 4. Internal Factor Evaluation (IFE)
 5. External Factor Evaluation (EFE)
 6. Strategic Position and Action Evaluation (Space)

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که ذکر شد، سؤال اول تحقیق بدین‌گونه تبیین شد که «مهم‌ترین عوامل مؤثر ژئوپولیتیکی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟».

در راستای پاسخ به سؤال اول تحقیق، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی، بهره‌گیری از مصاحبه حضوری و اخذ نظر صاحب‌نظران و تأیید خبرگان، در نهایت ۴۵ عامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور احصا شد. سپس برای تعیین اولویت و رتبه‌بندی عوامل احصاشده، از روش آماری آزمون رتبه‌بندی فریدمن استفاده شد. نتایج حاصل از آزمون فریدمن جهت اولویت‌بندی عوامل ژئوپولیتیکی در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱. رتبه‌بندی عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	نمره
۱	گسترش سطح فناوری جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشورهای همسایه در منطقه شمال شرق	۱۴/۶۵
۲	پشتیبانی اکثریت قریب‌به‌اتفاق مردم منطقه شمال شرق از نظام جمهوری اسلامی ایران	۱۴/۲۷
۳	درآمد بالای قاچاق مواد مخدر در منطقه شمال شرق با توجه به بیکاری و فقر گسترده در حاشیه مرزهای جمهوری اسلامی ایران در این منطقه	۱۳/۷۲
۴	عدم اشرافیت کشور افغانستان در کنترل مرزهای مشترک با ایران	۱۳/۰۴
۵	تراکم پایین صنایع و مراکز صنعتی در منطقه شمال شرق (به جز مشهد و حومه)	۱۲/۴۹
۶	قرارگرفتن منطقه شمال شرق ایران در مسیر ترانزیتی قاچاق مواد مخدر از افغانستان به اروپا	۱۲/۲۱
۷	سطح پایین زیرساخت‌های مناسب کشاورزی و صنعتی در منطقه شمال شرق خصوصاً حاشیه مرزها	۱۲/۱۸
۸	قدرت نظامی جمهوری اسلامی ایران	۱۲/۱۶
۹	بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)	۱۱/۹۸
۱۰	هجمه مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۱۱/۹۳
۱۱	توانایی تولید موشک‌های با بردهای مختلف توسط ایران	۱۱/۶۸
۱۲	طولانی‌بودن مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۱۱/۳۳
۱۳	قربان‌های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۱۱/۲۷
۱۴	تنوع و آمایش مناسب نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در منطقه	۱۰/۸۶
۱۵	بافت جمعیتی	۱۰/۷۸
۱۶	وجود اختلافات در حوزه‌های آبی مشترک بین منطقه شمال شرق کشور جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان (حوزه‌های هیرمند، هریرود و اترک)	۱۰/۷۶

ادامه جدول ۱. رتبه‌بندی عوامل ژئوپولیتیک مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران
در مناطق مرزی شمال شرق کشور

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	نمره
۱۷	کشور افغانستان مهد پرورش، فعالیت، گسترش و اقدامات تروریستی - تکفیری (طالبان، داعش، القاعده و...) بویژه در نزدیکی مرزهای جمهوری اسلامی ایران	۱۰/۴۵
۱۸	کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۱۰/۳۱
۱۹	اشراف ارتفاعات مرزی ایران بر ترکمنستان	۱۰/۲۹
۲۰	همگرایی قومی	۱۰/۱۳
۲۱	حضور و حمایت امریکا، ناتو و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در ساخت و تجهیز پایگاه‌ها و فرودگاه‌های نظامی و غیرنظامی در افغانستان	۹/۹۸
۲۲	وجود منابع مشترک نفت و گاز ایران با ترکمنستان در دریای خزر	۹/۸۱
۲۳	افزایش قاچاق انسان، اسلحه و مواد مخدر در منطقه شمال شرق ایران	۹/۷۶
۲۴	اختلاف مرزی ایران با افغانستان در منطقه میلک و دوغارون در زمینه خط مرزی	۹/۳۶
۲۵	تردد گسترده غیرقانونی از مرزهای مشترک منطقه با افغانستان	۹/۳۴
۲۶	افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران	۹/۱۴
۲۷	وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۹/۱۳
۲۸	ساخت لابراتوارهایی در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق برای تبدیل تریاک به موادمخدر صنعتی	۹/۰۹
۲۹	تهدیدات امنیتی ناشی از قاچاق سلاح، مواد مخدر و کالا در مرزهای منطقه شمال شرق کشور	۸/۹۹
۳۰	تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۸/۵۳
۳۱	امکانات	۸/۲۴
۳۲	صعب‌العبور بودن مناطق شمالی افغانستان به علت وجود ارتفاعات	۸/۱۵
۳۳	سیاست خارجی استقلال‌گرایانه جمهوری اسلامی ایران	۸/۰۸
۳۴	تجارب دفاع مقدس و آمادگی بالای نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران	۷/۸۹
۳۵	قرار گرفتن افغانستان، ترکمنستان و منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران در منطقه هارتلند	۷/۶۰
۳۶	ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران با مهاجرین افغان	۷/۲۰
۳۷	شیعیان افغانستان	۷/۰۶
۳۸	وجود سلاح و مهمات غیرمجاز در منطقه شمال شرق	۶/۹۹
۳۹	تقلید برخی از شیعیان افغانستان از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	۶/۶۷
۴۰	وجود رودخانه‌های مشترک در مرزهای ایران و کشورهای افغانستان و ترکمنستان (مانند تجن در مرز ایران و افغانستان و ترکمنستان یا هریرود در مرز ایران و افغانستان)	۶/۲۳
۴۱	سیاست خارجی پرهیز از تنش‌زایی و تأکید بر همکاری متقابل ایران در منطقه شمال شرق	۵/۰۴
۴۲	عمق راهبردی پایین ترکمنستان	۴/۶۱
۴۳	جلب مشارکت برای بازسازی افغانستان توسط دولت‌مردان این کشور	۴/۴۷
۴۴	وجود تهدیدات بیولوژیک از طریق مرزهای افغانستان	۴/۴۴
۴۵	شیوع بیماری‌های واگیردار و فراگیر در مناطق مرزی شمال شرق ایران	۳/۵۸

پس از تعیین و اولویت‌بندی عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور، در این بخش به تحلیل سؤال دوم پژوهش پرداخته می‌شود. سؤال دوم تحقیق بدین‌گونه مطرح شد که «مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید ژئوپولیتیکی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟». لذا به منظور بررسی نقطه‌نظر پاسخ‌دهندگان در مورد ماهیت هر گویه از منظر قوت، ضعف، فرصت و یا تهدیدبودن و ارزیابی سطح معناداری اختلاف‌نظر پاسخ‌دهندگان در مورد ماهیت هر گویه از آزمون‌های دو استفاده شد. آزمون‌های دو این امر را می‌سنجد که آیا الگوی مشاهده‌شده رویدادها به‌طور معنی‌داری با آنچه که به صورت تصادفی انتظار داریم، متفاوت است یا خیر؟ در مرحله بعد پس از تعیین ماهیت قوت، ضعف، فرصت و یا تهدیدبودن عوامل ژئوپولیتیکی پژوهش، از طریق آمار توصیفی و به‌طور مشخص از طریق میانگین عوامل به رتبه‌بندی عوامل پرداخته شد.

در تشکیل ماتریس‌های ارزیابی عوامل داخلی و خارجی به این ترتیب عمل شد که برای هر عامل داخلی یا خارجی براساس میزان تأثیری که در تدوین راهبردها داشت، ابتدا نمره‌ای تحت عنوان ضریب اهمیت داده شد (از طریق پرسشنامه). بدین‌منظور از عدد ۱ برای عواملی که کم‌ترین تأثیر و از عدد ۵ برای عواملی که بیشترین تأثیر را در تدوین راهبرد داشتند، براساس نظر خبرگان و متخصصان استفاده شد. پس از جمع‌آوری داده‌ها، میانگین ارزش اختصاص‌یافته به هر عامل که از جامعه خبره و متخصص به‌دست آمده است، محاسبه شد. پس از محاسبه میانگین تأثیرپذیری کلیه نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدید به بهنجارسازی وزن هر یک از عوامل مزبور پرداخته شد. بدین‌منظور، میانگین‌های به‌دست‌آمده با هم جمع شده و تک‌تک میانگین‌ها در این مجموع تقسیم شد تا وزن هر عامل به‌دست آید، با این کار ستونی حاصل شد که مجموع عناصر آن یک بود. در مرحله بعد وزن هر عامل در ضریب اهمیت آن ضرب شده و با این کار نمره موزون هر عامل حاصل شد. از مجموع نمرات امتیازهای موزون متعلق به هر یک از عوامل، نمره نهایی عوامل داخلی و خارجی تعیین شد. لازم به ذکر است که با توجه به بیشتر بودن تعداد عوامل ژئوپولیتیکی کشور افغانستان که بر مناطق مرزی شمال شرق کشور مؤثرند، این عوامل در مقایسه با عوامل ژئوپولیتیکی کشور ترکمنستان، وزن بیشتری را به خود اختصاص دادند.

جدول ۲ نقاط قوت و ضعف برای هریک از عوامل ژئوپولیتیک داخلی و نتایج آزمون خی دو این عوامل را در سطح اطمینان ۰/۹۵، اولویت بندی عوامل فرصت و تهدید را براساس میانگین آنها همراه انحراف معیار، و همچنین وزن و امتیاز موزون عوامل را به تصویر می کشد. لازم به ذکر است که برای عواملی که تمامی پاسخ دهندگان آن را به عنوان قوت یا ضعف تعیین کرده اند، آزمون خی دو انجام نمی گیرد. همچنین برای عواملی که سطح معنی داری تفاوت بین ماهیت قوت یا ضعف بودن آن معنی دار نباشد، ماهیتی که بیش از ۵۰ درصد نظر پاسخ دهندگان را کسب کرده باشد، به عنوان ماهیت گویه انتخاب می شود.

جدول ۲. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (قوتها و ضعفها)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
عوامل قوتزا							
۱	قدرت نظامی	۲۸/۹۰	۰	۰/۶۰	۴/۶۸	۰/۰۶۱	۰/۲۸۶
۲	توانایی های ایران	۴۴/۶۴	۰	۰/۶۶	۴/۶۳	۰/۰۶۰	۰/۲۸۰
۳	پشتیبانی اکثریت قریب به اتفاق مردم منطقه شمال شرق از نظام جمهوری اسلامی ایران	---	---	۰/۷۷	۴/۵۳	۰/۰۵۹	۰/۲۶۸
۴	سیاست خارجی استقلال گرایانه جمهوری اسلامی ایران	۹/۹۸	۰/۰۰۲	۰/۷۲	۴/۵۲	۰/۰۵۹	۰/۲۶۷
۵	تنوع و آمایش مناسب نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در منطقه	۴۳/۱۰	۰	۰/۶۵	۴/۴۷	۰/۰۵۸	۰/۲۶۱
۶	اشراف ارتفاعات مرزی ایران بر ترکمنستان	---	---	۰/۸۰	۴/۲۷	۰/۰۵۶	۰/۲۳۸
۷	تجارب دفاع مقدس و آمادگی بالای نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران	۳۶/۱۰	۰	۰/۹۴	۳/۹۳	۰/۰۴۴	۰/۱۵۰
۸	گسترش سطح فناوری جمهوری اسلامی ایران نسبت به کشورهای همسایه در منطقه شمال شرق	۳۶/۲۵	۰	۰/۸۵	۳/۷۷	۰/۰۴۹	۰/۱۸۵
جمع							۱/۹۳۴

1. Internal Factor Evaluation (IFE)

ادامه جدول ۲. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی‌داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
عوامل ضعف‌ساز							
۱	کمبود امکانات نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران جهت استفاده از سامانه‌های هوشمند کنترل مرز در منطقه شمال شرق	۴۱/۱۴	۰	۰/۷۱	۴/۱۰	۰/۰۵۳	۰/۲۱۹
۲	تغییر بافت جمعیتی از تشیع به تسنن در برخی از شهرهای حاشیه منطقه شمال شرق ایران با افغانستان	۱۷/۴۷	۰	۰/۸۴	۴/۰۳	۰/۰۵۶	۰/۲۴۱
۳	افزایش قاچاق انسان، اسلحه و مواد مخدر در منطقه شمال شرق ایران	۳۰/۸۶	۰	۰/۷۰	۳/۹۲	۰/۰۵۱	۰/۲۰۱
۴	افزایش جمعیت شهری و کاهش جمعیت روستایی در منطقه شمال شرق ایران	۳۵/۸۵	۰	۰/۶۰	۳/۹۰	۰/۰۵۱	۰/۱۹۸
۵	وجود سلاح و مهمات غیرمجاز در منطقه شمال شرق	۳۷/۰۹	۰	۰/۷۸	۳/۸۸	۰/۰۵۱	۰/۱۹۶
۶	تردد گسترده غیرقانونی از مرزهای مشترک منطقه با افغانستان	۳۲/۸۲	۰	۰/۸۲	۳/۸۵	۰/۰۵۰	۰/۱۹۳
۷	وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۸/۵۳	۰/۰۰۴	۰/۷۹	۳/۸۲	۰/۰۵۰	۰/۱۹۰
۸	تراکم جمعیتی پایین در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۷/۶۸	۰/۰۰۶	۰/۷۴	۳/۷۷	۰/۰۴۹	۰/۱۸۵

ادامه جدول ۲. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی‌داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
عوامل ضعف‌ساز							
۹	درآمد بالای قاچاق مواد مخدر در منطقه شمال شرق با توجه به بیکاری و فقر گسترده در حاشیه مرزهای جمهوری اسلامی ایران در این منطقه	---	---	۰/۸۳	۳/۷۲	۰/۰۴۹	۰/۱۸۱
۱۰	تراکم پایین صنایع و مراکز صنعتی در منطقه شمال شرق (به جز مشهد و حومه)	۳۷/۲۳	۰	۰/۷۷	۳/۵۷	۰/۰۴۷	۰/۱۶۶
۱۱	سطح پایین زیرساخت‌های مناسب کشاورزی و صنعتی در منطقه شمال شرق خصوصاً حاشیه مرزها	---	---	۰/۷۰	۳/۵۵	۰/۰۴۶	۰/۱۶۴
جمع		۲/۱۳۷	۰/۵۵۳	۴۲/۳۸			
نمره نهایی عوامل داخلی		۴/۰۷۰	۱	۷۶/۶۴			

همان‌گونه‌که جدول ۲ نشان می‌دهد از ۱۹ عامل ژئوپولیتیک داخلی تحقیق، براساس آزمون خی دو در همه عوامل تفاوت سطح معنی‌داری (کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵) بین ماهیت گویه‌ها از منظر قوت و یا ضعف بودن وجود دارد. نتایج حاصل از جدول ۲ مؤید این مطلب است که براساس نظر پاسخ‌دهندگان از تعداد ۱۹ عامل ژئوپولیتیک داخلی تحقیق، ۸ عامل ماهیت قوت و ۱۱ عامل ماهیت ضعف دارند.

همان‌گونه‌که جدول ۲ نشان می‌دهد، مقدار انحراف هر ۸ عامل قوت تحقیق قابل قبول است. از بین عوامل قوت احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۶۸) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل «برتری قدرت نظامی جمهوری اسلامی ایران نسبت به افغانستان و ترکمنستان» اختصاص یافته است. در مجموع، تمامی عوامل قوت احصاشده نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ به دست آورده‌اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل قوت ژئوپولیتیک تحقیق بر تدوین

راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور براساس نظر خبرگان امر است.

همچنین همان گونه که جدول ۲ نشان می دهد، مقدار انحراف معیار تمامی ۱۱ عامل ضعف تحقیق قابل قبول است. از بین عوامل ضعف احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۱۰) براساس نظر پاسخ دهندگان به عامل «کمبود امکانات نیروهای مسلح ج.ا.ایران جهت استفاده از سامانه های هوشمند کنترل مرز در منطقه شمال شرق» اختصاص یافته است. در مجموع، تمامی عوامل ضعف احصاشده نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ به دست آورده اند که نشان دهنده اهمیت بالای عوامل ضعف ژئوپولیتیکی تحقیق بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور براساس نظر خبرگان امر است.

جدول ۳ بسترهای فرصت آفرین و تهدیدزا برای هر یک از عوامل ژئوپولیتیکی خارجی و نتایج آزمون خی دو این عوامل را در سطح اطمینان ۰/۹۵، اولویت بندی عوامل فرصت و تهدید را براساس میانگین آنها به همراه انحراف معیار، و همچنین وزن و امتیاز موزون عوامل را به تصویر می کشد.

جدول ۳. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی^۱ (بسترهای فرصت آفرین و تهدیدزا)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
عوامل فرصت آفرین							
۱	تقلید برخی از شیعیان افغانستان از مقام معظم رهبری (مدظله العالی)	---	---	۰/۷۲	۴/۱۷	۰/۰۴۱	۰/۱۷۰
۲	قرابت های تاریخی و فرهنگی منطقه شمال شرق کشور با مردم کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۵/۶۷	۰/۰۲	۰/۷۸	۴/۱۵	۰/۰۴۱	۰/۱۶۹
۳	وجود منابع مشترک نفت و گاز ایران با ترکمنستان در دریای خزر	۵/۹۰	۰/۰۱	۰/۶۶	۳/۹۷	۰/۰۳۹	۰/۱۵۴
۴	سیاست خارجی پرهیز از تنش زایی و تأکید بر همکاری متقابل ایران در منطقه شمال شرق	۳۳/۱۱	۰	۰/۸۹	۳/۷۷	۰/۰۳۷	۰/۱۳۹

1. External Factor Evaluation

ادامه جدول ۳. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (بسترهای فرصت آفرین و تهدیدزا)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی‌داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
۵	قرار گرفتن افغانستان، ترکمنستان و منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران در منطقه هارتلند	۱۵/۶۸	۰	۰/۸۸	۳/۷۵	۰/۰۳۷	۰/۱۳۸
۶	جلب مشارکت برای بازسازی افغانستان توسط دولت‌مردان این کشور	۳۶/۸۲	۰	۰/۹۶	۳/۶۳	۰/۰۳۶	۰/۱۲۹
۷	وجود رودخانه‌های مشترک در مرزهای ایران و کشورهای افغانستان و ترکمنستان (مانند تجن در مرز ایران و افغانستان و ترکمنستان یا هریرود در مرز ایران و افغانستان)	۳۲/۴۰	۰	۰/۷۲	۳/۵۷	۰/۰۳۵	۰/۱۲۵
۸	گرایش‌های مذهبی در افغانستان	---	---	۰/۷۲	۳/۵۲	۰/۰۳۴	۰/۱۲۱
۹	عمق راهبردی پایین ترکمنستان	۳۶/۴۸	۰	۰/۵۷	۳/۲۵	۰/۰۳۲	۰/۱۰۳
جمع							
عوامل تهدیدزا							
۱	طولانی‌بودن مرزهای منطقه شمال‌شرق جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان	۱/۲۳	۰/۲۷	۰/۶۸	۴/۴۷	۰/۰۴۴	۰/۱۹۶
۲	کشور افغانستان مهد پرورش، فعالیت، گسترش و اقدامات تروریستی - تکفیری (طالبان، داعش، القاعده و...) به‌ویژه در نزدیکی مرزهای جمهوری اسلامی ایران	۴۶/۵۳	۰	۰/۵۵	۴/۴۰	۰/۰۴۳	۰/۱۹۰
۳	عدم اشرافیت کشور افغانستان در کنترل مرزهای مشترک با ایران	۴۱/۱۴	۰	۰/۶۹	۴/۳۸	۰/۰۴۳	۰/۱۸۸
۴	حضور و حمایت امریکا، ناتو و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در ساخت و تجهیز پایگاه‌ها و فرودگاه‌های نظامی و غیرنظامی در افغانستان	۴۳/۶۳	۰	۰/۶۴	۴/۳۳	۰/۰۴۲	۰/۱۸۴
۵	بیکاری گسترده در افغانستان (۴۰ درصد)	۵/۵۹	۰/۰۲	۰/۸۲	۴/۲۵	۰/۰۴۲	۰/۱۷۷
۶	تهدیدات امنیتی ناشی از قاچاق سلاح، مواد مخدر و کالا در مرزهای منطقه شمال‌شرق کشور	۴۴/۳۱	۰	۰/۷۴	۴/۲۳	۰/۰۴۱	۰/۱۷۵
۷	قرار گرفتن منطقه شمال شرق ایران در مسیر ترانزیتی قاچاق مواد مخدر از افغانستان به اروپا	۴۶/۰۸	۰	۰/۷۶	۴/۲۲	۰/۰۴۱	۰/۱۷۴

ادامه جدول ۳. آزمون خی دو و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (بسترهای فرصت آفرین و تهدیدزا)

رتبه	عامل ژئوپولیتیک	مقدار خی دو	سطح معنی داری	انحراف معیار	میانگین اهمیت	ضریب اهمیت (وزن)	نمره (امتیاز) موزون
۸	هجمه مهاجرین قانونی و غیرقانونی افغان به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۴۶/۰۸	۰	۰/۵۸	۴/۲۲	۰/۰۴۱	۰/۱۷۴
۹	وجود اختلافات در حوزه‌های آبی مشترک بین منطقه شمال شرق کشور جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان (حوزه‌های هیرمند، هریرود و اترک)	۴۰/۱۶	۰	۰/۴۸	۴/۱۰	۰/۰۴۰	۰/۱۶۵
۱۰	کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران	۰/۰۷	۰/۴۵	۰/۸۶	۴/۰۰	۰/۰۳۹	۰/۱۵۷
۱۱	همگرایی قومی و مذهبی بخشی از جمعیت منطقه شمال شرق کشور با کشورهای پیرامونی (مانند ترکمن‌ها و گرایش اهل سنت به گروه‌های سلفی - تکفیری)	۲۵/۴۷	۰	۰/۸۶	۳/۹۲	۰/۰۳۸	۰/۱۵۱
۱۲	صعب‌العبور بودن مناطق شمالی افغانستان به علت وجود ارتفاعات	۰/۹۵	۰/۳۴	۰/۹۵	۳/۸۷	۰/۰۳۸	۰/۱۴۷
۱۳	اختلاف مرزی ایران با افغانستان در منطقه میلک و دوغارون در زمینه خط مرزی	۴۴/۳۱	۰	۰/۸۱	۳/۸۷	۰/۰۳۸	۰/۱۴۷
۱۴	ساخت لابراتوارهایی در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق برای تبدیل تریاک به مواد مخدر صنعتی	۴۴/۰۸	۰	۰/۷۹	۳/۸۲	۰/۰۳۷	۰/۱۴۳
۱۵	ازدواج زنان حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق ج.ا.ایران با مهاجرین افغان	۳۱/۸۴	۰	۰/۷۷	۳/۵۸	۰/۰۳۵	۰/۱۲۶
۱۶	وجود تهدیدات بیولوژیک از طریق مرزهای افغانستان	---	---	۰/۸۴	۳/۳۷	۰/۰۳۳	۰/۱۱۱
۱۷	شیوع بیماری‌های واگیردار و فراگیر در مناطق مرزی شمال شرق ایران	---	---	۰/۶۶	۳/۲۷	۰/۰۳۲	۰/۱۰۵
جمع							۲/۷۰۸
نمره نهایی عوامل خارجی							۳/۹۵۷

همان گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد از ۲۶ عامل ژئوپولیتیکی خارجی تحقیق، براساس آزمون خی دو در سه عامل تفاوت سطح معنی داری (کوچک تر یا مساوی ۰/۰۵) بین ماهیت گویه‌ها از منظر فرصت و یا تهدید بودن وجود ندارد: عامل «طولانی بودن مرزهای منطقه شمال

شرق جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان» با سطح معنی داری ۰/۲۷، عامل «کیفیت پایین زندگی مردم در افغانستان نسبت به منطقه شمال شرق ج.ا.ایران» با سطح معنی داری ۰/۴۵ و عامل «صعب‌العبور بودن مناطق شمالی افغانستان به علت وجود ارتفاعات» با سطح معنی داری ۰/۳۴. در نتیجه برای این سه عامل، ماهیتی انتخاب شد که بیش از ۵۰ درصد نظر پاسخ‌دهندگان را کسب کرده بود (ماهیت تهدید). نتایج حاصل از جدول ۳ مؤید این مطلب است که براساس نظر پاسخ‌دهندگان از تعداد ۲۶ عامل ژئوپولیتیکی خارجی تحقیق، ۹ عامل ماهیت فرصت و ۱۷ عامل ماهیت تهدید دارند. همچنین، همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، مقدار انحراف معیار هر ۹ عامل فرصت قابل قبول است. از بین عوامل فرصت احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۱۷) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل «تقلید برخی از شیعیان افغانستان از مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)»، اختصاص یافته است. بین عوامل فرصت احصاشده، تنها عامل «عمق راهبردی پایین ترکمنستان» با میانگین ۳/۲۵، نمره میانگین کم‌تر از ۳/۵ را به دست آورده است که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل فرصت ژئوپولیتیکی احصاشده بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور براساس نظر خبرگان امر است.

همچنین، همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، مقدار انحراف معیار تمامی ۱۷ عامل تهدید ژئوپولیتیکی قابل قبول است. از بین عوامل تهدید احصاشده، بالاترین مقدار میانگین (۴/۴۷) براساس نظر پاسخ‌دهندگان به عامل «طولانی بودن مرزهای منطقه شمال شرق جمهوری اسلامی ایران با کشورهای افغانستان و ترکمنستان» اختصاص یافته است. بین عوامل تهدید احصاشده، به جز عامل «وجود تهدیدات بیولوژیک از طریق مرزهای افغانستان» با میانگین ۳/۳۷ و عامل «شیوع بیماری‌های واگیردار و فراگیر در مناطق مرزی شمال شرق ایران» با میانگین ۳/۲۷، تمامی عوامل تهدید احصاشده نمره میانگین بالاتر از ۳/۵ را به دست آورده اند که نشان‌دهنده اهمیت بالای عوامل تهدید ژئوپولیتیکی احصاشده بر تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور براساس نظر خبرگان امر است.

پس از تعیین مهم‌ترین عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید ژئوپولیتیکی مرتبط با راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور و تشکیل

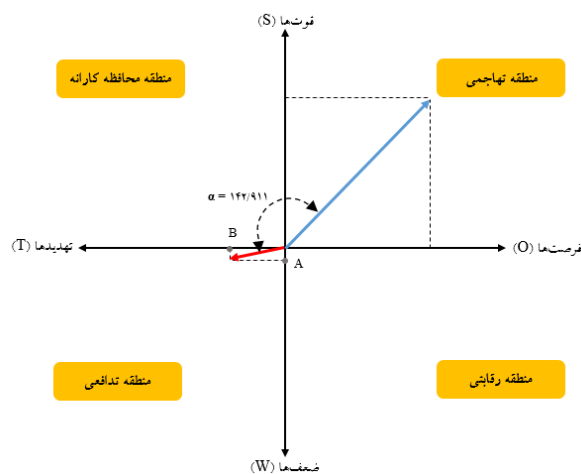
ماتریس عوامل داخلی و خارجی و تعیین وزن و امتیاز موزون عوامل، در این بخش به تحلیل سؤال سوم پژوهش پرداخته می‌شود. سؤال سوم تحقیق بدین‌گونه مطرح شد که «مهم‌ترین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران باتأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور کدامند؟». در این راستا، اقدام بعدی تعیین موقعیت فعلی و اقدام راهبردی است. جهت تعیین موقعیت راهبردی روی محور مختصات و تحلیل شکاف، از جدول ارزیابی عوامل داخلی جمع نمرات موزون قوت‌ها از جمع نمرات موزون ضعف‌ها کسر شده و عدد حاصل به نام A نام گذاری شد.

$$-۰/۲۰۳ = ۱/۹۳۴ - ۲/۱۳۷ = \text{نمره موزون ضعف‌ها} - \text{نمره موزون قوت‌ها}$$

همچنین از جدول ارزیابی عوامل خارجی، جمع نمرات موزون فرصت‌ها از جمع نمرات موزون تهدیدها کسر شده و عدد حاصل به نام B نام گذاری شد.

$$-۱/۴۵۹ = ۱/۲۴۹ - ۲/۷۰۸ = \text{نمره موزون تهدیدها} - \text{نمره موزون فرصت‌ها}$$

سپس امتیازات فوق روی محورهای مختصات برابر شکل ۳ مشخص شد و نقطه حاصل از تقاطع این دو به دست آمد. این نقطه موقعیت و وضعیت فعلی کشور را نشان می‌داد و ناحیه‌ای که نقطه در آن قرار گرفت، تعیین‌کننده رویکرد راهبردی کشور بود.

شکل ۳. ارزیابی عوامل داخلی / خارجی (IE) و تعیین موقعیت و اقدام راهبردی

همان‌طور که شکل ۳ نشان می‌دهد، محل تقاطع نقاط محاسبه شده عوامل داخلی و خارجی در منطقه تدافعی واقع شد. در مرحله بعد برای محاسبه فاصله و زاویه نقطه وضع موجود با وضع مطلوب (نقطه ۵ و ۵)، از محور افقی خطی از نقطه مشخص شده وضع موجود و نقطه مشخص شده وضع مطلوب به مبدأ مختصات رسم شد. سپس براساس مقادیر به دست آمده از بردار مقایسه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب، زاویه بین دو محور به وجود آمده به شرح ذیل محاسبه شد. باتوجه به مقادیر وزن موزون به دست آمده، وضعیت مطلوب در دستگاه مختصات دکارتی با شاخص قراردادی وزن مطلوب ($x=y=5$) عبارت بود از: ($\alpha=45^\circ, \tan \alpha=1$) و زاویه وضعیت موجود با وضعیت مطلوب به شرح زیر بود:

$$180^\circ - \text{Arctan} \frac{-1.459}{-0.203} + 45^\circ = 142.911^\circ$$

بنابراین، در وضعیت موجود $\text{Arctan} = 7/911$ و زاویه آن $129/844$ درجه بود که نشان‌دهنده فاصله زیاد وضعیت موجود تا وضعیت مطلوب در ناحیه تهاجمی بود. باتوجه به وضعیت بردار، وضع موجود نسبت به وضع مطلوب در دستگاه مختصات دکارتی و فاصله زیاد (درجه‌ای) بردار وضع موجود با وضع مطلوب، طراحان دفاعی کشور برای تدوین راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور باتأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک نیازمند اتخاذ رویکرد تدافعی و طی نمودن فاصله زیاد جهت ارتقای وضع موجود و قرارداد آن در ناحیه تهاجمی (وضعیت مطلوب) می‌باشند.

احصای راهبردهای اصلی

پس از تعیین موقعیت راهبردی و تحلیل شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب با استفاده از تخصیص منابع تعیین شده (اوزان چهارگانه محیط داخل و خارج) براساس اهداف بیان شده و به منظور رسیدن به وضع مطلوب، راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مناطق مرزی شمال شرق کشور باتأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک با استفاده از عوامل برترساز (قوت‌ها و فرصت‌ها) به منظور رفع ضعف‌ها و پاسخ به تهدیدات، تدوین شد. بدین منظور از ماتریس قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدات استفاده شد.

بدین منظور طی جلسه خبرگی با حضور ۱۰ تن از خبرگان و متخصصان حوزه ژئوپولیتیک و راهبردی در منطقه شمال شرق کشور، در نهایت ۷ راهبرد اصلی دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور براساس عوامل ژئوپولیتیکی منتخب تحقیق احصا شد. همچنین همان گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، به منظور افزایش درک مفهومی راهبردهای احصاشده، معین شد که هر ۷ راهبرد طبقه‌بندی شده به اختصار نام گذاری شوند.

جدول ۴. راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور
متأثر از عوامل ژئوپولیتیک

ردیف	راهبرد
۱	راهبرد امنیت منطقه ارتقای سطح امنیتی منطقه شمال شرق کشور با بهره‌گیری از ابزارهای نظامی، اطلاعاتی و امنیتی، طرح جمع‌آوری سلاح و مهمات غیرمجاز، پایش مستمر مرزها با سامانه‌های کنترل هوشمند، استفاده از نیروهای بومی حاشیه مرزی و بسیج مردمی به منظور جلوگیری از خشونت‌های مرگبار و کنترل فعالیت‌های اشرار منطقه، ورود قاچاق کالا، انسان و مواد مخدر در این منطقه
۲	راهبرد تقویت سامانه دفاعی ارتقای قدرت بازدارندگی و تقویت سامانه دفاعی منطقه شمال شرق کشور، با گسترش و آمایش مناسب یگان‌های نظامی و انتظامی، احداث مواضع مستحکم در محورها و معابر وصولی و خطرناک مرزی، انجام رزمایشات، پایش مستمر مرزها با سامانه‌های کنترل هوشمند، استفاده از نیروهای بومی حاشیه مرزی و بسیج مردمی به منظور جلوگیری از هرگونه تهاجم احتمالی به کشور در این منطقه
۳	راهبرد دیپلماسی فعال ارتقای روابط دیپلماتیک با کشور افغانستان و کشورهای همسایه با ج.ا.ایران با استفاده از دیپلماسی فعال دفاعی امنیتی و کلیه ابزارهای بین‌المللی جهت مقابله با افکار و فعالیت‌های گروه‌های تروریستی و تکفیری به‌ویژه داعش در افغانستان و حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق
۴	راهبرد حل اختلافات مرزی حل اختلافات مرزی با کشور افغانستان در مرزهای دوغارون، میلک و حوزه‌های آبریز مشترک رودهای هیرمند و هریرود با استفاده از دیپلماسی فعال سیاسی و قوانین و مقررات بین‌المللی، به منظور جلوگیری از ایجاد تنش سیاسی، نظامی بین دو کشور و همچنین جلوگیری از سوءاستفاده کشورهای معاند با جمهوری اسلامی ایران جهت اختلاف‌افکنی بین دو کشور
۵	راهبرد کنترل اتباع بیگانه ساماندهی حضور و تردد اتباع بیگانه در منطقه شمال شرق کشور از طریق ظرفیت‌های موجود نیروهای مسلح و بسیج مردمی، به کارگیری فناوری‌های نوین در ارتقای کنترل تردهای مرزی، ممانعت از ورود مهاجرین غیرمجاز، استفاده از ظرفیت‌های قانونی کشور و در صورت لزوم اصلاح آنها، جهت حفظ هویت ملی و جلوگیری از ازدواج با اتباع افغانی و تبعات ناشی از آن

ادامه جدول ۴. راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه شمال شرق کشور
متأثر از عوامل ژئوپولیتیک

ردیف	راهبرد
۶	راهبرد مدیریت آب مدیریت آب منطقه شمال شرق با استفاده از مکانیزه کردن آبیاری در کشاورزی، بهره‌برداری از رودخانه‌های مشترک مرزی، استفاده از قابلیت‌های سد دوستی، مهار آب‌های فصلی، ممانعت از حفر و استفاده از چاه‌های عمیق غیرمجاز در منطقه به‌منظور رفع مشکل کم‌آبی و توسعه پایدار بخش کشاورزی منطقه و جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهر و حاشیه شهرها و تبعات ناشی از آن
۷	راهبرد تقویت شیعه فراهم کردن بسترهای لازم برای زندگی شیعیان در دو طرف نوار مرزی جمهوری اسلامی ایران با افغانستان با استفاده از ابزارهای تبلیغی و تشویقی، بهره‌گیری از توانمندی‌های اجتماعی - فرهنگی شیعیان وابسته به جمهوری اسلامی ایران، راه‌اندازی کارخانجات تولیدی و ایجاد بازارچه‌های مشترک مرزی جهت جلوگیری از تغییر بافت جمعیتی و افزایش تراکم جمعیتی شیعیان در حاشیه مرزهای منطقه شمال شرق

نتیجه‌گیری

در این تحقیق تلاش شد که عوامل مؤثر ژئوپولیتیک در مناطق مرزی شمال شرق کشور در قالب نقش چهارگانه: قوت‌زا، ضعف‌ساز، فرصت‌آفرین و تهدیدزا شناسایی و سپس راهبردهای دفاعی مناسب جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار این مناطق مرزی تبیین شود. در این راستا با استناد به نظر خبرگان و صاحب‌نظران در حوزه‌های ژئوپولیتیک (جغرافیایی) و راهبردی منطقه شمال شرق کشور، در نهایت ۴۵ عامل ژئوپولیتیک مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در منطقه مرزی شمال شرق کشور احصا شد (به شرح جدول...). در قدم بعدی ۴۵ عامل ژئوپولیتیک احصا شده در قالب چهارگانه: قوت، ضعف، فرصت و تهدید (۸ عامل قوت، ۱۱ عامل ضعف، ۹ عامل فرصت و ۱۷ عامل تهدید) طبقه‌بندی و سپس بر مبنای میزان اهمیت در هر یک از عوامل چهارگانه (به شرح جدول...) رتبه‌بندی شدند. پس از شناسایی عوامل مؤثر ژئوپولیتیک در مناطق مرزی شمال شرق کشور در قالب نقش چهارگانه: قوت‌زا، ضعف‌ساز، فرصت‌آفرین و تهدیدزا، مهم‌ترین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور احصا شد (۱. راهبرد امنیت منطقه، ۲. راهبرد تقویت سامانه دفاعی، ۳. راهبرد دیپلماسی فعال، ۴. راهبرد حل اختلافات مرزی، ۵. راهبرد کنترل اتباع

بیگانه، ۶. راهبرد مدیریت آب و ۷. راهبرد تقویت شیعه). باتوجه به شرایط ویژه مناطق مرزی شمال شرق کشور از لحاظ ژئوپولیتیکی، تحقیق حاضر با شناسایی عوامل ژئوپولیتیکی مؤثر در منطقه شمال شرق در قالب نقش چهارگانه: قوت، ضعف، فرصت و تهدید، و تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران باتأکید بر نقش عوامل ژئوپولیتیک جهت ارتقای امنیت و توسعه پایدار مناطق مرزی شمال شرق کشور، دانش نظری در حوزه ژئوپولیتیک منطقه را توسعه بخشیده و می‌تواند به مسئولین نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در تصمیم‌گیری و ارائه راهکارهای مناسب در قبال کشورهای افغانستان و ترکمنستان یاری رساند.

منابع

فارسی

۱. امام خامنه‌ای، سید علی، بیانات، قابل بازیابی در: www.khamenei.ir
۲. آیزنشتات، مایکل (۲۰۱۱)، مطالعات راهبردی فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران، مفاهیم عملیاتی و سیاست، **مطالعات شرق میانه**، امریکا، دانشگاه، سپاه تفنگداران دریایی: ۶۲ - ۳۵.
۳. افشردی، محمدحسین و بوالحسنی، خسرو (۱۳۹۳)، تهدیدهای ژئوپولیتیک مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران در قبال ترکیه، **مطالعات دفاعی و استراتژیک**، شماره ۵۵: ۴۳ - ۶۲.
۴. بوالحسنی، خسرو (۱۳۹۲)، بررسی عوامل ژئوپولیتیک نوین ترکیه و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع.
۵. بیک‌بیلندی، علی‌اصغر (۱۳۹۵)، تأثیر عوامل ژئوپولیتیک دریای خزر بر راهبردهای دفاعی ج.ا.ای. رساله دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع.
۶. تافته، گودرز (۱۳۹۴)، تبیین تأثیر عوامل ژئوپولیتیک ترکمنستان بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع.
۷. تقوی اصل، عطا (۱۳۷۹)، ژئوپولیتیک جدید ایران: از قزاقستان تا گرجستان، تهران: وزارت امور خارجه.
۸. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، **اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک**، مشهد: انتشارات پاپلی.
۹. رهنما، محمدرحیم و توانگر، معصومه (۱۳۸۹)، نقش شهرهای مرزی در فرایند جهانی‌شدن و توسعه منطقه‌ای ایران، مطالعه موردی شهرهای مرزی استان خراسان رضوی، **فصلنامه ژئوپولیتیک**، سال ششم، شماره ۳: ۱۵۲ - ۱۸۵.
۱۰. زهدی، یعقوب (۱۳۸۶)، مقایسه سیاست دفاعی، دکترین دفاعی، راهبرد دفاعی، **فصلنامه مرکز مطالعات راهبردی**، شماره ۶۷: ۲۵ - ۱.
۱۱. سنایی، مهدی (۱۳۸۶)، **همکاری منطقه‌ای در آسیای مرکزی و نقش ایران**، مجموعه مقالات چهاردهمین همایش بین‌المللی آسیای مرکزی و قفقاز، سازمان همکاری شانگهای: فرصت‌های پیش رو، تهران: مرکز چاپ و نشر وزارت امور خارجه.

۱۲. صفوی، سیدیحیی (۱۳۸۱)، مقدمه‌ای بر جغرافیای نظامی ایران، چاپ دوم، ج ۱، تهران: دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام).
۱۳. صفوی، سید یحیی و جلالی‌نسب، عبدالله (۱۳۹۵)، جغرافیای امنیتی مرز ایران و افغانستان و پیامدهای امنیتی آن بر جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی.
۱۴. عظیمی، محمدعظیم (۱۳۸۲)، جغرافیای افغانستان، مشهد: نشر محقق.
۱۵. قنبری، علی اصغر (۱۳۹۲)، تأثیر تحولات ژئوپولیتیکی افغانستان و پاکستان بر تدوین راهبرد امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام).
۱۶. کاویانی‌راد، مراد (۱۳۸۹)، ناحیه‌گرایی در ایران از منظر جغرافیای سیاسی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۷. کریمی‌پور، یداله (۱۳۸۰)، مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی تربیت معلم.
۱۸. گروه مطالعاتی امنیت (۱۳۸۷)، تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۹. نامی، محمدحسن (۱۳۸۷)، جغرافیای کشور افغانستان، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۲۰. نوروذانی کوهستانی، شهرام (۱۳۹۳)، نقش عوامل ژئوپولیتیک افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع.
۲۱. نوروذی، محمدتقی (۱۳۸۵)، فرهنگ دفاعی - امنیتی، تهران: نشر سینا.
۲۲. نیاکوئی، سیدامیر و بهمنش، سینا (۱۳۹۳)، راهبرد امنیتی ایران در مقابل تحركات ژئوپولیتیکی امریکا در خاورمیانه (۲۰۱۵ - ۲۰۰۱)، فصلنامه سیاست جهانی، دوره سوم، شماره چهارم: ۸۹ - ۵۷.
۲۳. واعظی، حمزه (۱۳۸۱)، افغانستان و سازهای ناقص هویت ملی، تهران: عرفان.